

**MODEL DEMOGRAFIC NAȚIONAL ȘI
SUBMODELE
REGIONALE¹⁹**

Dacă asociem proceselor demografice și pe cele economice și sociale, populația României a cunoscut schimbări calitative: stocul ei de învățământ a crescut sistematic, structura profesională și economică s-a modernizat și s-a perfecționat, structura socială a cunoscut transformări radicale, repartitia populației pe teritoriul țării a fost modificată, oferind astăzi o nouă configurație, urbanizarea: s-a desfășurat într-un ritm rapid. Procesele demografice nu pot fi înțelese decât dacă sînt corelate cu schimbările sociale și economice pe care le-a cunoscut țara în acest interval de timp, deși legăturile cauzale nu pot fi lesne identificate. Datele statistice obținute la cele patru recensăminte ale populației (1948, 1956, 1960 și 1977) ca. și cele furnizate de statistica demografică curentă, precum și studiile ce s-au publicat de-a lungul anilor, evidențiază cu claritate tendințele amintite. La 1 ianuarie 1984 numărul populației României era de 22 593 720 de locuitori, creșterea față de 1 ianuarie 1983 a fost de 66485 locuitori. Transformată în procente, rata de creștere a fost de 0,3% (mai exact 0,29%), mai redusă decât în anii 1962–1966, perioadă de scădere rapidă a natalității. În 1984 natalitatea a înregistrat o creștere: de la 14,3 la 15,5 la mia de locuitori.

Excedentul natural, în 1984 a fost de 117 042 locuitori sau de 5,2 la 1000 locuitori, mai mic decât în perioada

¹⁹ Capitolul reia și dezvoltă ideile expuse în: Vladimir Trebici, *Model demografic național și submodele regionale*, Viitorul social, an XIII (serie nouă), nr. 1, 1984, pp. 48–57.

1962–1966 (6,0‰ sau 0,6% în 1965). Prin urmare, actualile tendințe ale natalității și excedentului natural amintesc pe cele din perioada 1962–1966. Desigur, există și unele deosebiri între cele două perioade, după cum se vede din tabelul de mai jos:

Tabelul nr. 44

Principalii indici demografiei ai populației
României 1965–1966 și 1984

Indici	1965– –1966	1984
1. Rata excedentului natural (‰)	6,0	5,2
2. Rata natalității (‰)	14,4	15,5
3. Rata mortalității (‰)	8,4	10,3
4. Rata mortalității infantile (‰)	45,0	23,4
5. Durata medie a vieții (ani)	68,51	69,77
6. Rata totală a fertilității (nu măr de copii)	1,90	2,19
7. Rata brută de reproducere (număr de fiice)	0,92	1,064
8. Rata netă de reproducere (număr de fiice)	0,86	1,018

Condițiile fertilității populației feminine din anii 1965–1966 nu mai asigurau în perspectivă înlocuirea generațiilor sau reproducerea simplă²⁰. În anul 1984 înlocuirea generațiilor este asigurată (generația fiică ar fi cu 6,4% mai mare ca generația mamă).

În această situație studierea aprofundată a cauzelor care au determinat scăderea fertilității și, mai general, a cauzelor fenomenelor demografice, devine o condiție *sine qua non* pentru fundamentarea deciziilor politice. Trebuie

²⁰ Pentru aceasta, ținând seama de nivelul mortalității din România, un cuplu ar trebui să aibă 2,14 copii sau o rată brută de reproducere de 1,05 (fiice), ceea ce corespunde unei rate nete de reproducere de 1 (înlocuirea exactă a generației mamă de către generația fiică).

să recunoaștem că demografia românească, cu toate realizările sale, nu a răspuns în întregime misiunii sale, nu a dat studiile care să pună în lumină mecanismul producerii fenomenelor demografice și, în primul rând, a natalității. Pe de altă parte, nici alte științe care se ocupă cu studiul populației, din diferite unghiuri de vedere, nu și-au dat contribuția așteptată. Este, așadar, momentul ca studiul fenomenelor demografice, al cauzelor acestora, ca și al consecințelor pe care le generează, să fie intensificat, într-un spirit interdisciplinar, cu priorități binegândite. În acest sens. – am mai spus – ni se pare absolut necesară implicarea într-o mai mare măsură a unor științe precum etnografia, antropologia culturală, psihologia socială, și sociologia și intensificarea studiilor de demografie istorică.

Abordarea modelului demografic, ca model cultural, ca și a submodelelor diferențiate după caracteristici esențiale (mediu urban și rural, provincii istorice, categorii sociale, naționalități etc.) ar fi – după părerea noastră – un prim pas.

Identificarea modelului demografic de origine țărănească, cu variantele sale regionale, este esențială atât pentru explicarea fenomenelor demografice actuale cât și pentru unele estimări cu caracter prospectiv.

Se întîlnește uneori în studiile de demografie și sociologie a populației afirmația că în ultimele decenii s-a modificat comportamentul demografic al populației sub influența unui număr mare de factori – insuficient studiați! – și că această schimbare s-a produs într-un ritm neobișnuit de rapid. Aceasta este, de altfel, o particularitate a tranziției demografice din România.

Ce este însă acest comportament demografic și în ce măsură se poate vorbi de existența unor modele (în sensul de „pattern”) și submodele demografice? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie reexaminată noțiunea de model cultural. Aceasta, la rîndu-i implică și noțiunile de status și rol.

În accepția cea mai generală, comportamentul reprezentă totalitatea faptelor, actelor, reacțiilor – motorii, verbale, afective – prin care o persoană răspunde soli-

citărilor de ordin fizic sau social al lumii externe, fiind o categorie a psihologiei sociale (*Dicționar de psihologie socială*, 1981). Comportamentul exprimă o realitate psihologică dependentă simultan de lumea externă și de lumea internă. Prezența și influența socialului se concretizează, la nivelul comportamentului uman, în statusul și rolul persoanei. Comportamentul poate fi: *profesional*, prin care persoana se obiectivează în cadrul relațiilor de muncă; *economic*, prin care persoana se raportează, în calitate de consumator, la bunurile materiale din societate; *cultural*, prin care se raportează la valorile spirituale din societate; el este și comportament *politic, moral* etc. Este deci permisă și recunoașterea comportamentului *demografic*, de care ne vom ocupa mai detaliat. Studiul sistematic al relațiilor dintre individ, societate și cultură este de domeniul psihologiei, sociologiei și antropologiei, într-o sinteză interdisciplinară care permite analiza mecanismelor, tendințelor și comportamentului uman (știința comportamentului uman).

Modelul cultural (Linton, 1968) este un consens în comportament și în opinie, iar cultura ca ansamblu, este un agregat mai mult sau mai puțin organizat de asemenea modele. În fond, – spune Linton – „cultura este modul de viață al societății”, făcând totodată distincție între un model cultural și unul construit. După același autor, „o cultură reală constă din suma totală a comportamentelor membrilor unei societăți, în măsura în care aceste comportamente sînt învățate și împărtășite. *Un model cultural real* reprezintă un domeniu limitat de comportamente, înăuntrul căruia se integrează, în mod normal, răspunsurile membrilor societății la o anumită situație”, p. 84. Geneza unui comportament ca și a unui model cultural datorează mai mult factorilor socio-culturali decît celor fizici. Să mai amintim că modelele culturale variază pe grupuri sociale și devin agregate la nivel macrosocial prin mecanisme specifice.

Modelul cultural și submodelele sale sînt noțiuni înrudite cu cele de „cultură” și de „subcultură” (Schifirneț, 1981). Într-o definiție clasică (Gordon, 1970) subcultura este „o subdiviziune a culturii naționale, alcătuită din

îmbinarea situațiilor sociale cum sînt clasele, mediul etnic, mediul rural și urban, cultele religioase, care formează o unitate funcțională cu impact integrat asupra participării individuale” și, prin urmare „subcultura este o parte din populație, ceea ce explică diferențele care s-ar manifesta într-o societate datorită variabilelor etnice, economice, religioase și regionale”. Există – după alți autori (Yinger) – și noțiunea de „contracultură”, definită ca un ansamblu de valori ce intră în contradicție cu sistemul de valori dominante. S-ar putea face, mai departe, precizări de tipul: cultura este un ansamblu de modele, valori și norme ale sistemului social general, subcultura este echivalentă cu substructura și cu „subsocietatea”. Elementele subculturii – după Schifirneț – sînt: mărimea, specificitatea, gradul de cuprindere, orientările valorice și identificarea.

Comportamentul demografic și modelul demografic intră și ele în paradigma generală a modelului cultural național și a submodelelor culturale și, respectiv, a culturii și subculturilor. În definiția cea mai generală, un comportament demografic reprezintă totalitatea actelor și reacțiilor prin care o persoană răspunde solicitărilor de ordin fizic sau social ale lumii externe în ceea ce privește evenimentele vitale sau demografice, în primul rînd nașterea, moartea, căsătoria și divorțul, migrația. Desigur, sfera evenimentelor demografice poate fi lărgită.

Suma comportamentelor, tratată statistic, ne duce la modelul demografic, la identificarea unor submodele, constituite în raport cu diferite caracteristici.

Vom distinge, în primul rînd, un comportament *reproductiv* sau *procreator*; este atitudinea individului (cel mai adesea a cuplului) față de naștere. Care este numărul dorit (proiectat) al copiilor în familie? Care este eșalonarea nașterii lor? Care sînt motivațiile în fiecare caz? Acestea sînt probleme fundamentale. În regim demografic primitiv sau pretranzitional, un asemenea comportament este natural, dar el se conformează normelor sociale, are motivații economice, sociale, juridice, religioase. În faza modernă, comportamentul devine rațional. Vorbim deci de planificarea familială (Trebici, 1979), prin care înțelegem determinarea conștientă a numărului de copii și eșalonarea nașterilor în timp. Aceasta însă corespunde unui model cultural; sînt necesare motivații, cu-

noștințe despre metodele de planificare a familiei, raportarea la un grup social, acceptarea sau respingerea de către comunitate etc. Cum se practică planificarea familială în cadrul familiei țărănești tradiționale, fiindcă se practică de vreme ce foarte rar se ajunge la nivelul fertilității naturale (8,4 copii după Henry sau 12, după Coale)? Cum se răspîndește un asemenea model? Iată numai cîteva aspecte legate de comportamentul reproductiv.

Un alt comportament demografic este cel *nupțial* și, mai larg, *familial*. Care este vîrsta la prima căsătorie? Cum se face selecția viitorilor soți? Care este atitudinea, față de familie, care sînt valorile atașate familiei? În același sens are importanță atitudinea față de divorț. Și aici, comportamentul trebuie raportat la modelul cultural nupțial al grupului, al comunității sau al societății globale.

Cît privește *comportamentul față de moarte* – nu este vorba de meditația sau filozofarea asupra morții în sens mioritic – aici problema este mai complexă.²¹ Moartea este un eveniment atît biologic cît și social. Demografia modernă diferențiază mortalitatea biologică de cea determinată de „stilul de viață”: deprinderile alimentare (inclusiv consumul de alcool, tabagismul), deprinderile fizice, cumpătarea etc. Toate la un loc configurează un tip de mortalitate; în cutare regiune este ridicată mortalitatea prin cauze cardio-vasculare, în alta predomină mortalitatea datorată bolilor infecto-parazitare; mortalitatea infantilă este și ea diferențiată.

Putem vorbi, de asemenea, despre un *comportament migratoriu* al populației României. Este românul un „mobil”? Orășanul este mai mobil decît țaranul? Pe ce distanțe geografice – la care adăugăm: sociale și psihologice – se acceptă migrația, care sînt motivațiile care stau la baza deciziei de migrare?

Se poate vorbi, și de alte comportamente și modele culturale. Aceste comportamente și modele, făurite în decursul unei perioade îndelungate, sînt diferențiate pe grupuri, au valabilitate pe o anumită arie teritorială;

²¹ Mai corect ar fi să se vorbească de atitudinea față de sănătate.

odată cu evoluția, ele devin agregate, putându-se vorbi de o omogenizare a acestora. Influența factorilor socio-culturali este evidentă. Cum s-ar putea explica, de pildă, trecerea în curs de aproximativ două generații (circa șase decenii) de la un model de fertilitate de cinci copii la modelul actual de doi copii, sau de la familia extinsă la familia nucleară? Modelul demografic, ca orice model cultural, „transgresează” un grup social, se poate extinde și generaliza sau, dimpotrivă, poate fi anihilat de un alt grup social. Putem vorbi astăzi despre un model demografic reproductiv generalizat în sensul unei familii de dimensiuni reduse, inițial valabil în sînul unor anumite categorii sociale sau al populației urbane și care a cuprins, în orbita sa, și populația rurală. Ne interesează în mod deosebit soarta modelului demografic țărănesc: în ce măsură el mai există, dacă a influențat modelul urban, care sînt șansele; sale de supraviețuire? Or, acest model este favorabil căsătoriei, familiei și maternității; el face parte integrantă din modelul cultural țărănesc.

Asupra problemei modelului cultural țărănesc și a viitorului acestuia ar trebui stăruit mai mult. Pe de o parte, sistemul educațional l-a influențat puternic – în sens pozitiv, evident, -, pe de altă parte, migrația a contribuit la difuziunea în mediul urban unde s-a întîlnit cu un alt model, cel urban. Este marea problemă a integrării sociale, problemă care a stat în atenți a sociologiei românești (Teodorescu, 1981). Schema folosită de autorul citat este următoarea:

<i>Integrantul</i> (cine?)	<i>Integratorul</i> (în ce?)	<i>Tipul integrării</i> (ce fel?)
Tineretul	Muncă	Profesională
Intelectualii	Colectiv ind.	Socială
Muncitorii	Întreprindere	Socio-profesională
Forța de muncă.	Localitate, zonă	Urbană
Migranții	Societate	Socio-culturală
Femeile		

Tineretul și integrarea sa reprezintă problemele cele mai frecvent studiate. Din statistica autorului rezultă că mai puțin cercetate sînt problemele integrării migranților. Or, aceasta este de cea mai mare importanță pentru demografie și comportamentul demografic.

Submodelele demografice trebuie să se raporteze la modelul demografic. Acesta din urmă trebuie să porceadă de la modelul cultural românesc, care nu poate evita discutarea problemei foarte controversate a „specificului național”, a trăsăturilor caracteristice ale poporului român, și a exprimării lor în comportamentul și modelul demografic. Pentru a nu se ajunge la generalizări pripite, modalitatea cea mai potrivită pentru a pune în evidență aceste trăsături ar-fi aceea a unor cercetări pe teren – etnografice, sociologice, demografice – cu ipoteze raționale de lucru. Din punct de vedere limitat demografic, o abordare posibilă este aceea a studierii demografiei diferențiale pe mediile urban și rural, pe provincii istorice, pe zone constituite din județe sau chiar comune – dacă acest lucru este posibil – pe categorii sociale etc.

Dăm un singur exemplu pentru ilustrarea caracterului diferențial al fenomenelor demografice pe provincii istorice.

Tabelul nr. 45

Rata totală de fertilitate, rata brută și netă de reproducere și vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor lor (1982)

Provincii istorice	Rata totală de fertilitate (număr de copii)	Vârsta medie a mamelor (ani)	Rata de reproducere (număr de fiice)	
			brută	netă
ROMÂNIA	2,17	24,98	1,053	1,009
Oltenia	2,32	24,11	1,129	1,084
Muntenia	2,30	24,30	1,116	1,068
Dobrogea	1,96	24,44	0,951	0,906
Moldova	2,84	25,78	1,378	1,311
Banat	1,57	24,49	0,762	0,738
Transilvania	2,06	25,21	1,003	0,967
Crișana-Maramureș	2,14	25,12	1,938	0,997
Municipiul București	1,34	25,44	0,650	0,629

Este vorba de un nivel „mediu” de agregare; diferențele modelelor reproductive sînt relativ bine puse în evidență. Fertilitate înaltă în Moldova, scăzută în Banat

și municipiul București, vîrstă tînăra a mamelor la nașterea copiilor lor, în Oltenia; mai mare, în Moldova etc.

Sîntem la începutul unor asemenea studii de demografie diferențială, cu implicarea teoriei modelelor și submodelelor demografice. Nu este de prisos să mai repetăm cît de importantă poate fi contribuția etnografiei.

Abordarea aspectelor demografice diferențiale pentru populația satelor și pe provincii istorice – conținutul capitolelor următoare – trebuie socotită mai curînd ca o deschidere și ca o invitație adresată disciplinelor interesate de studiul complex al populației României și al fenomenelor demografice.